

NASI PRZODKOWIE W POWSTANIACH ŚLĄSKICH

*„Jestem śląskie dziecko i Ślązakiem zginę.
Kocham śląską ziemię i śląską krainę ...”*
Juliusz Ligoń

Opracowanie
Agnieszka Kieloch
Klub Miłośników Historii
przy GBP w Pawłowicach

Pawłowice 2019

Powstańcy śląscy z Pawłowic i Pniówka

W Pawłowicach, wśród wielu zacnych rodów, złotymi zgłoskami w historii Śląska jak i w dziejach Polski zapisali się liczni członkowie rodziny Brandys. Od wielu pokoleń Brandysowie, wywodzący się z Małopolski, pełnili w Pawłowicach urząd wolnych sołtysów, akcentując polską przynależność narodową. Już Józef Brandys (1819-1900) wójt, kościelny, działacz narodowy i społeczny, organizował opiekę nad sierotami – ofiarami tyfusu głodowego 1847/48. Jako agent Rządu Narodowego w czasie powstania styczniowego był związany z organizacją powstańczą w Królestwie; pomagał emisariuszom, organizował zbiórki pieniężne w powiecie pszczyńskim i na terenach przyległych. Na tym polu współpracował z Józefem Pukowcem (1830-1880) i Karolem Miarką (1825-1882) z Pielgrzymowic. Potomkowie Józefa Brandysa kontynuowali patriotyczne tradycje. Wielu Brandysów z Pawłowic brało udział w powstaniach śląskich.

Paweł Brandys ur. 4.12.1869 r. w Pawłowicach – Dębinie w rodzinie Pawła i Zuzanny z d. Kareta, ksiądz katolicki, proboszcz w Dziergowicach i Michałkowicach, działacz narodowy i polityczny, poseł i senator RP. Do szkoły ludowej uczęszczał w Strumieniu, a do gimnazjum w Cieszynie, Mikułowie na Morawach (mieszkał u brata swej matki) i w Pszczynie, gdzie w 1892 r. uzyskał maturę. Studiował teologię na uniwersytecie wrocławskim (1892-1896), w tym okresie był współzałożycielem i prezesem Towarzystwa Akademików Górnośląskich. Świecenia kapłańskie przyjął 23.06.1896 r., a w 1900 r. został proboszczem w Dziergowicach w powiecie kozielskim. Utrzymywał stałe kontakty z tajnymi organizacjami polskiej młodzieży akademickiej : Związkiem Młodzieży Polskiej „Zet” i Kółkiem Polskim w konwiktzie wrocławskim. W 1907 r. został wybrany na posła do parlamentu Rzeszy (Reichstagu) z okręgu opolskiego, występował w parlamencie w obronie praw polskiej ludności Śląska oraz przeciw akcji germanizacyjnej. Od końca 1918 r. ksiądz Paweł Brandys w porozumieniu z A. Zgrzebniokiem prowadził tajne przygotowania powstańcze i jawną akcję propagacyjną na rzecz Polski powstającej z porzoborowej niewoli narodowej. Bojówki niemieckie planowały porwanie i zabójstwo Pawła Brandysa, dlatego dziergowicki proboszcz opuścił na krótko parafię i schronił się w Strumieniu na Śląsku Cieszyńskim, gdzie w sierpniu 1919 r. przewodniczył (na wniosek J. Wyglendy) naradzie POW G. Śl., poświęconej ustaleniu terminu wybuchu powstania. Do Dziergowic wrócił w styczniu 1920 r., po przybyciu na Górny Śląsk wojsk alianckich. Zaangażował się w akcję przedplebiscytową – w Dziergowicach 93 % głosów oddano za Polską. Wkrótce po wybuchu III powstania śląskiego Paweł Brandys schronił

się w Gierałtowicach i przez 9 miesięcy mieszkał u ks. Władysława Roboty. W 1920 r. otrzymał mandat poselski do Sejmu RP, w 1922 r. został proboszczem parafii św. Michała Archaniola w Michałkowicach. Należał do Chrześcijańskiej Demokracji i z ramienia tej partii był w 1922 r. i ponownie w 1928 r. senatorem RP z województwa śląskiego. Od początku II wojny światowej pozostawał pod nadzorem gestapo, został wysiedlony do Żor, a później do Krzyżowic. Do michałkowickiej parafii powrócił po wojnie, zmarł 24 kwietnia 1950 r. w Michałkowicach. Odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta.

Michałkowice, 29.06.1936 r. Jubileusz 40-lecia kapłaństwa ks. Pawła Brandysa (drugi z prawej); ks. Jan Brandys (pierwszy z lewej)

Jan Brandys ur. 13.11.1886 r. w Pawłowicach – Dębinie w zamożnej rodzinie Pawła i Zuzanny z Karetów, ksiądz katolicki, młodszy brat ks. senatora Pawła Brandysa, powstaniec śląski, działacz narodowy, generał wojska polskiego. Szkołę ludową ukończył w rodzinnej miejscowości, w 1908 r. uzyskał maturę w Gimnazjum w Pszczynie, w tym samym roku rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne na uniwersytecie we Wrocławiu. Świecenia kapłańskie przyjął 22.06.1912 r. Był proboszczem parafii NSPJ w Brzezinach Śląskich (od 1924 r.) oraz parafii św. Barbary w Chorzowie (od 1933 r.). Wzorem starszego brata, Pawła Brandysa, Jan włączył się w budowanie konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska (POW G. Śl.). na przełomie maja i czerwca 1919 r. uzyskał nominację na funkcję dziekana POW G. Śl., w lipcu 1919 r. mianowany kapelanem 1. Pułku Strzelców Bytomskich. Był uczestnikiem I powstania śląskiego, w 1920 r. wraz z swoim pułkiem brał udział w wojnie z bolszewikami, walczył na ziemi wileńskiej, został ciężko ranny – przebywał w szpitalu w Częstochowie, zatrzymał się w Dziergowicach u swego brata,

Pawła. Zorganizował samodzielny oddział bojowy złożony z miejscowych peowiaków. Oddział ten zwany Grupą Dziergowicką ks. Jana Brandysa, wstąpił się w III powstaniu śląskim, gdy toczyły zacięte walki w rejonie Kędzierzyna. Jan Brandys, jako dowódca oddziału, walczył na linii Racibórz-Kędzierzyn, na początku maja 1921 r. przyczynił się do utrzymania frontu na linii Odra-Bierawa-Kotlarnia. W przeddzień wybuchu II wojny światowej otrzymał rozkaz mobilizacyjny do Modlina, lecz nie zdążył dotrzeć na miejsce. Jego nazwisko znalazło się na niemieckiej liście ściganych przez władze hitlerowskie – „Sonderfahndungsbuch Polen”. Szlak wojennej wędrówki wiódł ks. Jana Brandysa przez Warszawę, Lwów, Rumunię, Jugosławię, Włochy do Francji, gdzie w listopadzie 1939 r. wstąpił do tworzących się oddziałów polskiego wojska. W maju 1940 r. biskup J. Gawlina mianował go szefem duszpasterstwa wojskowego w Coëtquidan. Po kapitulacji Francji przedostał się na Bliski Wschód, został mianowany szefem duszpasterstwa Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich w Syrii. Brał udział w obronie Tobruku. Od sierpnia 1941 r. do października 1942 r. kierował duszpasterstwem WP na Środkowym Wschodzie z siedzibą w Kairze, awansował wówczas do stopnia podpułkownika. W maju 1944 r. został szefem duszpasterstwa 3. Korpusu Polskiego. Po wojnie osiadł w Wielkiej Brytanii, w 1947 r. został proboszczem polskiej parafii Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Kazimierza w Londynie. W 1964 r. ks. Jan Brandys otrzymał stopień generała brygady. Zmarł w Londynie po ciężkiej chorobie 27.02.1970 r. W ceremonii pogrzebowej 5.03.1970 r. uczestniczyło ok. 40 kapłanów. Ks. generał Jan Brandys został pochowany na cmentarzu św. Patryka w dzielnicy Leyton. Materialny znak pamięci o ks. J. Brandysie – Kapelanie Powstań Śląskich, Dziekanie WP – w postaci tablicy ufundowanej przez kapłanów Wojska Polskiego, znajduje się w katowickim kościele garnizonowym św. Kazimierza Królewicza. Odznaczenia wojskowe: Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski, Krzyż Niepodległości z Mieczami, Krzyż Walecznych (trzykrotnie), Złoty Krzyż Zasługi (dwukrotnie), Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Gwiazda Górnos Śląska, Miecze Hallerowskie.

Ksiądz Paweł i Jan Brandysowie, rodzeni bracia z Pawłowic – Dębiny zasłużyli się Bogu, Kościołowi, Polsce i Śląskowi.

Uczestnikami powstań śląskich byli bratankowie księży Brandysów: Karol (1895-1981), Ludwik (1902-1988) i Jan (ur. 1899 r.).

Jan Brandys ur. 1899 r., syn Franciszka z Dębiny, gospodarz, uczestnik trzech powstań śląskich

Grób ks. Jana Brandysa w Leyton

Karol Brandys ur. 5.12.1895 r. w Pawłowicach w rodzinie rolnika Franciszka i Marii z d. Kuboszek, oficer WP, powstaniec śląski, naczelnik gminy Radlin. Szkołę ludową ukończył w rodzinnej miejscowości, uczęszczał do gimnazjum w Raciborzu, gdzie w 1915 r. uzyskał maturę. W latach 1915-1918 służył w wojsku niemieckim, był czterokrotnie ranny. W grudniu 1918 r. nawiązał kontakty z POW w Warszawie. Na Górnym Śląsku wraz z Alfonsem Zgrzebnikiem organizował zręby POW G. Śl., w styczniu 1919 r. znalazł się w Poznaniu i wziął udział w końcowych walkach powstania wielkopolskiego; w połowie tego samego roku został kapitanem WP i przeniesiono go do 1. Pułku Strzelców Bytomskich – walczył na północnym odcinku frontu w wojnie polsko-bolszewickiej. Brał udział w I powstaniu śląskim; od września do grudnia 1920 r. był komendantem obozu uchodźców z Górnego Śląska w Sosnowcu. W 1921 r. został dowódcą sotni Policji Górnego Śląska w Strzelcach Opolskich, walczył w III powstaniu na froncie północnym – dowodził baonem w podgrupie „Bogdan”, później „Linke”. Po zakończeniu walk Karol Brandys nie złożył broni, wrócił do służby wojskowej, został zakwaterowany w Inowrocławiu. Wraz z 75. Pułkiem Piechoty był uczestnikiem uroczystego przejścia części Górnego Śląska przez Polskę. Do 1929 r. służył zawodowo w WP, po przeniesieniu do rezerwy do 1939 r. był m.in. naczelnikiem Radlina. Brał udział w kampanii wrześniowej (dowódca oddziału taboru dywizyjnego 23. Dywizji Rezerwowej Armii „Kraków”), pod Tomaszowem Lubelskim został ciężko ranny, dostał się do niewoli (szpital w Zamościu, później transport do obozu

jenieckiego w Radomiu – w czasie transportu udało mu się zbiec). Karol Brandys ukrywał się m.in. w Wolbromiu pod fałszywym nazwiskiem Zygmunta Barczyka, w tym okresie współpracował z Armią Krajową, jego 12-letnia córka Wanda była kurierem AK. Po wojnie powrócił na Górny Śląsk – najpierw do Katowic, później do Radlina. Od 1948 r. do przejścia na emeryturę w 1961 r. pracował w zakładach mięsnych w Rybniku, był burmistrzem w Radlinie, od 1950 r. – major rezerwy. W 1927 r. żonaty z Lucyną (Łucją) Szafran – Początek z Tychów, miał córkę Wandę i syna Henryka. Zmarł 17.11.1981 r. w Katowicach i tam został pochowany.

Odznaczenia: Order Virtuti Militari, Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski.

Ludwik Brandys ur. w 1902 r. w Pawłowicach, syn rolnika, powstaniec śląski, prawnik. Maturę uzyskał w gimnazjum w Raciborzu, gdzie był członkiem Związku Filaretów. W 1920 r. pracował ochotniczo w sekretariacie powiatowego Polskiego Komitetu Plebiscytowego w Raciborzu, był członkiem POW G. Śl. Po plebiscycie został aresztowany i osadzony w raciborskim więzieniu, skąd zbiegł 4.05.1921 r. W III powstaniu śląskim walczył w szeregach „grupy dziergowickiej” dowodzonej przez stryja, ks. Jana Brandysa. Po podziale Górnego Śląska podjął studia prawnicze na uniwersytecie w Poznaniu, w 1929 r. uzyskał magisterium. Pracował jako asesor w Toruniu, Lublińcu i Katowicach. Po wybuchu II wojny światowej był szefem ewakuacyjnym magistratu i sądów w Katowicach. W czasie okupacji pracował jako tokarz w fabryce lokomotyw w Chrzanowie. Po wojnie wrócił do Katowic, był m.in. wiceprezesem Okręgowej Komisji ds. Szkód Górniczych. Zmarł 10.02.1988 r. w Katowicach. Odznaczony Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Śląskim Krzyżem Powstańczym, Złotym Krzyżem Zasługi.

W dzieje Pawłowic i ich mieszkańców wpisał się **Franciszek Pierchała** – powstaniec śląski, działacz plebiscytowy, funkcjonariusz Policji Województwa Śląskiego. Urodził się 25.04.1897 r. w Kamieniu k. Rybnika w rodzinie Jana i Jadwigi z d. Bober. W kwietniu 1917 r. został przymusowo wcielony do armii niemieckiej, walczył na froncie zachodnim, został ranny, przebywał w niewoli. Po powrocie do kraju, 8.03.1919 r. jako ochotnik wstąpił do polskiego wojska (służba w 1. Kompanii I batalionu 50. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych 13. Dywizji Piechoty). Od lutego 1920 r. do lutego 1921 r. został urlopowany z wojska i skierowany z ramienia POW G. Śl. do organizowania plebiscytu w powiecie rybnickim. Był funkcjonariuszem Policji Plebiscytowej (APO). Brał czynny udział w III powstaniu śląskim – służył w 3. Kompanii I batalionu w Pułku Żorskim.

Franciszek Pierchała (1897-1942)

W 1922 r. wstąpił do Policji Województwa Śląskiego, był posterunkowym w Orzegowie i Pawłowicach Śląskich, gdzie mieszkał z żoną Jadwigą z d. Szopa i czworgiem dzieci: Wandą, Ryszardem, Jerzym i Antonim. We wrześniu 1939 r. Franciszek Pierchała z całą załogą pawłowickiego posterunku ewakuował się w kierunku wschodnim. Dostał się do niewoli i był uwięziony w obozie w Ostaszkowie. Został rozstrzelany w Kalininie (Twerze) 7 kwietnia 1940 r., spoczywa na cmentarzu w Miednoje. Jadwiga Pierchałowa z dziećmi powróciła z wojennej tułaczki do Pawłowic, do 1987 r. bezskutecznie poszukiwała męża za pośrednictwem PCK,

dopiero jej dzieci w 1989 r. dowiedziały się o tragicznym losie ojca. Imię i nazwisko Franciszka Pierchały widnieje na tablicy upamiętniającej policjantów z posterunku w Pawłowicach zamordowanych przez NKWD, odsłoniętej 6.05.1995 r. na budynku obecnego komisariatu policji w Pawłowicach.

Wśród uczestników powstań śląskich znaleźć można wielu mieszkańców Pniówka. Znanymi z dziejów tej miejscowości są: Józef Goszyc, Sylwester Rzymek i Paweł Tekla, Andrzej Wojtyła, Jan Wojtyła.

Józef Goszyc ur. 24.04.1887 r. w Pniówku, powstaniec śląski, działacz plebiscytowy, z zawodu kolejarz. Brał udział w I wojnie światowej, był uczestnikiem trzech powstań śląskich. Po przyłączeniu Górnego Śląska do Polski pracował jako dyżurny ruchu, a później jako naczelnik stacji kolejowej w Bziu i Jastrzębiu. Był członkiem Związku Powstańców Śląskich i prezesem Związku Ochrony Kresów Zachodnich. 1.09.1939 r. wraz z całą rodziną uchodził na Wschód i dotarł aż za Lwów. 30.09.1939 r. rodzina Goszyców powróciła w rodzinne strony. W grudniu 1939 r. Józef Goszyc otrzymał wezwanie, aby stawić się na posterunku policji niemieckiej, nie zgłosił się, ukrywał się poza domem i prowadził działalność konspiracyjną. Był współzałożycielem ZWZ na ziemi pszczyńsko-rybnickiej. 20.06.1943 r., w niedzielne popołudnie, odwiedził rodzinę. Na skutek zdrady dom został otoczony przez gestapowców. W czasie próby ucieczki przez okno Józef Goszyc został zastrzelony. Razem z nim zginął jego syn, Wojciech (ur. 6.04.1916 r.), żonę Wiktorię oraz dzieci wywieziono do obozów koncentracyjnych.

Sylwester Rzymek ur. 29.12.1899 r. w Pniówku w rodzinie Jerzego i Joanny z d. Baron, uczestnik II i III powstania śląskiego (walczył w 10. Kompanii Pułku Żorskiego), z zawodu kolejarz, do końca II wojny światowej pełnił służbę w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie (w czasie okupacji schronił się w Anglii). Po wojnie zamieszkał w Bziu Zameckim. Odznaczenia: Śląski Krzyż Powstańczy, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski i odznaczenia angielskie.

Paweł Tekla ur. 7.02.1877 r. w Golasowicach, rolnik, powstaniec śląski, działacz plebiscytowy, mieszkaniec Pniówka (przez 30 lat był sołtysem wsi). W 1922 r. organizował polskie szkolnictwo w miejscowości Bzie, powołał do życia polskie organizacje społeczne, był członkiem Związku Ochrony Kresów Zachodnich. 25.06.1943 r. władze okupacyjne aresztowały rodzinę Teklów: Pawła (ojca), jego żonę Agnieszkę, Pawła (syna) i jego żonę Martę z d. Barchański oraz syna Bernarda. Teklowie umieszczeni zostali w obozach koncentracyjnych – Agnieszka, Bernard i Marta – zginęli. Paweł Tekla (ojciec) był więźniem Oświęcimia, Buchenwaldu i Dachau. Mimo potwornych warunków, jakie panowały w obozach, przeżył i odzyskał wolność 29.04.1945 r. Do domu powrócił w lipcu 1945 r. Zmarł w 1960 r.

Jan Wojtyła ur. 27.06.1900 r., syn Andrzeja i Karoliny z d. Gandawski, mieszkaniec Pniówka i Bzia, zmarł 11.11.1991 r. Jego ojciec Andrzej brał udział w II powstaniu śląskim, prowadził agitację przed plebiscytem za przyłączeniem Śląska do Polski. Jan Wojtyła brał udział w III powstaniu śląskim. Był kolejarzem. Ożenił się z Anną Duc ze Świnnej koło Żywca i zamieszkali w Bziu Zameckim. Należał do ZBOWiD – Bzie; 18.12.1984 r. wraz z prezydentem Jastrzębia przeciął wstęgę przy odbudowanym Pomniku Niepodległości w Bziu Górnym. Tutaj, na skrzyżowaniu dróg Jastrzębie – Bzie – Pawłowice, 4.07.1922 r. witano wojsko polskie, które przyniosło upragnioną wolność. Pomnik Niepodległości był trzykrotnie niszczone w okresie międzywojennym, a w 1940 r. Niemcy nakazali go zburzyć. Odbudowany w latach 80. jest niemal wierną kopią pierwowzoru.

Dokumenty dostępne w archiwach pozwalają na podanie spisu (niepełnego) powstańców śląskich:

- **z Pawłowic:** ks. Paweł Brandys, ks. Jan Brandys, Jan Brandys (ur. 24.06.1899 r. z ojca Franciszka), Jan Brandys (ur. 13.09.1897 r. zam. Radoszowy), Franciszek Brandys (ur. 25.01.1894 r. z ojca Józefa, zam. Jankowice), Franciszek Brandys (ur. 2.03.1898 r. zam. Imielin), Ludwik Brandys (ur. 27.03.1899 r. z ojca Franciszka, zam. Goczałkowice), Ludwik Brandys (1902-1988), Karol Brandys (1895-1981),

Jan Godziek (ur. 28.11.1898 r. z ojca Józefa), Alojzy Gamża, Gabriel Konieczny, Franciszek Gołyszny, Wilhelm Szinlik, Wilhelm Filec, Jan Sikora, Franciszek Pierchała, Leon Markiton (ur. 27.06.1896 r. więzień Oświęcimia), Jan Markiton (ur. 3.02.1898 r. z ojca Pawła), zginął w Buchenwaldzie 12.08.1941 r., Franciszek Waleczek, Jan Krosny, Jerzy Niezgoda (założyciel komórki POW G. Śl. w Pawłowicach).

- **z Pniówki/Bzia:** Alojzy Ogierman (złożył POW G. Śl. w Bziu i Pniówku), Jerzy Wańczura, Franciszek Cięciała, Mateusz Zolich, Wilhelm Krupa, Franciszek Krupa, Andrzej Wojtyła, Jan Wojtyła, Florian Blejchorz, Józef Kempny (ranny w czasie potyczki w Pielgrzymowicach), Paweł Kempny, Piotr Kempny, Wiktor Kłaczka, Paweł Hanusek, Franciszek Kolon, Jan Goszyc, Józef Goszyc, Paweł Tekla, Jan Szuścik, Sylwester Rzymek, Juliusz Kolorz, Franciszek Rajwa, Wawrzyniec Gryman, **Paweł Michalik** (zginął w 1921 r. pod Krasową).

Powstańcy śląscy z Pielgrzymowic

W historii powstań śląskich można znaleźć wątki związane ze Śląskiem Cieszyńskim. Przygraniczna wieś Pruchna, gdzie po 1918 r. stacjonowała jednostka wojska polskiego, była głównym punktem zaopatrzenia powoiaków – przemycano furmankami broń na teren m.in. powiatu rybnickiego. Od początku 1919 r. na Śląsk Cieszyński napływali uchodźcy z Górnego Śląska, którzy grupowali się w obozach w Piotrowicach (obecnie Petrovice u Karviny) i Strumieniu. Znajdowali schronienie i gościnę w prywatnych domach (np. u Gajdzioka, Koniecznego, Piechaczka). Piotrowice były ośrodkiem organizacyjnym dla powiatu rybnickiego, raciborskiego, części powiatu pszczyńskiego i kozielskiego. Wśród uchodźców znajdowali się: Mikołaj Witczak – komendant POW wschodniej części powiatu rybnickiego, jego brat Józef, Alfons Zgrzebniok – komendant powiatu kozielskiego oraz Jan Wyglenda – komendant powiatu raciborskiego. Założyli swoją kwaterę w gospodzie Emila Krótkiego. Regularne oddziały powstańcze w Piotrowicach liczyły 350 osób. 17 sierpnia 1919 r. grupa ochotników z piotrowickiego obozu zaatakowała placówkę Grenzschtzu w Gołkowicach. Następnie powstańcy uderzyli na Godów, zdobyli dworzec kolejowy, ale na skutek przewagi niemieckiej zmuszeni byli do odwrotu. Grupa ochotników ze Strumienia na czele z Mikołajem Witczakiem i Janem Wyglendą włączyła się w działania zbrojne. Pierwszą wspólnie przeprowadzoną akcją była wyprawa do Pielgrzymowic, a 20 sierpnia 1919 r. do starcia doszło w Godowie – celem bitwy było otwarcie drogi ze Śląska Cieszyńskiego na północ w kierunku Wodzisławia Śląskiego. Walki w Pielgrzymowicach toczyły się w pobliżu dworu barona Reitzensteina. Po stronie niemieckiej zginęło 2 żołnierzy, a 11 zostało rannych; powstańcy nie ponieśli strat, zdobyli prowiant i broń. 2. batalion Grenzschtzu dowodzony przez kapitana von Reichenbacha rozlokowany był we dworach w Bziu, Pawłowicach oraz Pielgrzymowicach i szczególnie brutalnie terroryzował ludność polską. Mikołaj Witczak tak wspomina potyczkę w Pielgrzymowicach: *Aby wypróbować „austriacką maszynkę” – ciężki karabin maszynowy typu Schwarzlose, zorganizowałem wypad do Pielgrzymowic, gdzie mieścił się sztab kapitana Reichenbacha (...). Ruszyliśmy w kilkanaście ludzi w nocy. „Maszynka austriacka” była pod opieką znakomitego strzelca i dowódcy bojówki, Pawła Stani, który z tej miejscowości pochodził. Na miejsce akcji nadeszliśmy nad trzecią rano. Obstawiliśmy sztab. Placówka mieściła się w innym budynku, przed nim postawił Stania „maszynkę” i zaczął grzać w okna i drzwi, lecz nic nie nastąpiło; przeszukaliśmy budę, zdemolowali, co należało i poszliśmy do sztabu. Przeszukaliśmy cały dom i wszystko, co należało do sztabu poszło w drzazgi.*

Właściciel domu, baron Reitzenstein był wydarzeniami tak wystraszony, że się trząsł i ledwie odpowiadał na pytania; twierdził, że kapitan Reichenbach dnia poprzedniego wyjechał do wyższego dowództwa na odprawę i nie wiadomo, kiedy wróci. W międzyczasie rozpoczęła się strzelanina po wsi, którą nasi przeszukiwali za żołnierzami niemieckimi. Dowiedzieliśmy się, że żołdacy nie śpią na placówce, lecz po ludziach (...). Tak też z licznych domów zaczęli wiać we wszystkich kierunkach i nasi za nimi strzelali. Przystąpiliśmy do robienia prowiantów. Zarekwirowaliśmy powóz myśliwski, wozy, konie, mały wózek jakby zrobiony dla „maszynki austriackiej” i do niego ślicznego kucyka; kucyk stał się ulubieńcem wiary i wszędzie nam towarzyszył dzielnie ciągnąc wózek z „maszynką”. Następnie rekwirowaliśmy prowianty: młodą rogaciznę i nierogaciznę, zboże. Kiedy wracaliśmy do Piotrowic, odniosłem wrażenie, że jesteśmy karawaną zmierzającą na targ, niż oddziałem powstańczym (...). Przywieźliśmy prowianty, które wystarczyły nam na jakieś 2 tygodnie, lecz nie przywieźliśmy jeńców, za to tylko trochę broni (...). Kapitan Reichenbach przeprowadził się do Pawłowic, praktycznie w miejsce dla niego bezpieczne. Nie mieliśmy kuchni polowych i dlatego zorganizowana została mała wyprawa w te okolice. Udało się naszym, nie pamiętam już, kto akcją kierował, zabrać kompletną kuchnię polową ze sprzężajem (...). Przygotowywaliśmy się do większej wyprawy, postanowiliśmy zdobyć silną placówkę niemiecką w Godowie.

Oficjalne zakończenie I powstania śląskiego datuje się na 24 sierpnia 1919 r., jednak w rejonach przygranicznych starcia trwały jeszcze kilka tygodni. 1 września w Piotrowicach kompania Grenzschatzu wspierana autem pancernym stoczyła potyczkę z powstańcami i wojskiem. W połowie września stopniowo likwidowano obozy dla uchodźców, z końcem miesiąca powstańcy przeszli do obozu w Oświęcimiu. Problem uchodźców rozwiązała umowa amnestyjna z 1 października 1919 r., na mocy której większość z nich wróciła na Górny Śląsk.

Mieszkańcy Pielgrzymowic stanowili grupę kilkudziesięciu powstańców, którzy czynnie walczyli w trzech powstaniach śląskich. Powstańcza przeszłość rzutowała później na ich dalsze, często tragiczne losy. W czasie II wojny światowej byli ofiarami niemieckich i sowieckich represji.

Henryk Herman ur. 18.11.1895 r. w Pielgrzymowicach w rodzinie Jana i Filipiny, członek POW G. Śl. od maja 1919 r., uczestnik trzech powstań śląskich. Z inspiracji braci Witczaków utworzył w południowej części powiatu pszczyńskiego zbrojną organizację konspiracyjną formalnie działającą jako Towarzystwo Śpiewu „Cecylia”. Przebywał w obozie w Piotrowicach – był dowódcą powstańczej bojówki tzw. „piątki” Witczaka. Po II powstaniu wstąpił do policji plebiscytowej, w latach dwudziestolecia międzywojennego

był funkcjonariuszem Policji Województwa Śląskiego w Katowicach w stopniu starszego przodownika. W czasie II wojny został aresztowany przez NKWD i osadzony w Ostaszkowie, zamordowany 10.04.1940 r., spoczywa na Polskim Cmentarzu Wojennym w Miednoje.

Ignacy Holewik ur. 18.12.1896 r. w Pielgrzymowicach, syn Ludwika i Ludwiny z Kielkowskich; uczestnik I wojny, od 1917 r. w Armii Polskiej we Francji, lotnik. Brał udział w powstaniach śląskich, był działaczem plebiscytowym, a od 16.02.1924 r. – funkcjonariuszem Policji Województwa Śląskiego (służba w Bytomiu, Królewskiej Hucie i Katowicach). Odznaczony Krzyżem Niepodległości. W czasie wojny aresztowany przez NKWD – jeniec Ostaszkowa, rozstrzelany w Kalininie (Twerze) w 1940 r., spoczywa w Miednoje.

Izydor Szula ur. 10.05.1897 r. w Pielgrzymowicach, syn Jana i Józefy z Rygielów, powstaniec śląski (w POW G. Śl. od 15.01.1919 r. do 30.10.1920 r.), starszy przodownik Policji Województwa Śląskiego – komendant posterunku w Imielinie pow. pszczyński. Był jeńcem Ostaszkowa, zamordowany w 1940 r., spoczywa w Miednoje. Odznaczenia: Brązowy Krzyż Zasługi, Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości, Brązowy Medal za Długoletnią Służbę.

Paweł Stania ur. 3.03.1897 r. w Pielgrzymowicach w rodzinie Pawła i Joanny z d. Olszok, uczestnik I wojny światowej (walczył na froncie karpackim, we Włoszech oraz Francji), powstaniec śląski, w POW G. Śl. od 24.06.1919 r. Był bliskim współpracownikiem i towarzyszem broni braci Witczaków, dowodził jedną z „piątek” zorganizowanych przez Mikołaja Witczaka. „Piątki” działały u boku komendantów rejonowych POW G. Śl., były bojówkami powstańczymi, składały się z dowódcy i 4 bojowców, stanowiły przeciwwagę dla bojówek niemieckich (Stosstruppen). Paweł Stania brał udział w bitwie godowskiej- celnym ogniem karabinu maszynowego raził nieprzyjacielskie pozycje; w III powstaniu dowodził kompanią karabinów maszynowych w 13. żorskim pułku piechoty. W okresie II wojny światowej

był żołnierzem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, po zakończeniu działań wojennych osiadł w Anglii i tam zmarł.

Paweł Mikołaj Paździor ur. 5.12.1900 r. w Studzienicach w rodzinie Franciszka Paździora z Brzeźc i Zuzanny z d. Lala z Warszawic; powstaniec śląski, nauczyciel, długoletni kierownik szkoły w Pielgrzymowicach, organista w kościele w Pielgrzymowicach oraz Golasowicach. Ukończył niemiecką szkołę powszechną, jednak nie został przyjęty do gimnazjum w Pszczynie z powodu polskiego pochodzenia i propolskiej postawy ojca, który był współzałożycielem Polskiego Banku Ludowego w Pszczynie. Paweł pobierał tajne lekcje języka polskiego u prof. Jana Badury, dzięki któremu wstąpił do organizacji „Straż nad Odrą” (należeli do niej m.in. Paweł Radwański – adwokat, Stanisław Ringwelski – kupiec, Jakubowski – zegarmistrz, Rogaliński – lekarz oraz Aleksy Fizia – właściciel drogerii). Był uczniem kapelmistrza Jana Grzechnika, uczył się gry na skrzypcach, klarnecie i fisharmonii. W czasie I wojny zamieszkał w Pszczynie, podjął pracę na poczcie – konno dostarczał przesyłki do wsi Grzawa i Miedźna, później pracował w fabryce wyrobów cementowych w Kobiórze. Należał do Polskiej Organizacji Wojskowej na Górnym Śląsku (w okresie 19.01.1919 r. – 1.07.1921 r.) oraz Związku Obrony Kresów Zachodnich. Brał czynny udział w trzech powstaniach śląskich i akcji plebiscytowej. W 1921 r. podjął naukę w seminarium nauczycielskim w Wągrowcu. Uczył w szkole w Lisowie k. Lublińca, a następnie na własną prośbę przeniesiony został do Pielgrzymowic, gdzie pracował w latach 1922-1939. Był inicjatorem (wraz z inspektorem szkolnym Bernardem Krawczykiem) wmurowania tablicy pamiątkowej w starej szkole („organistówce”) w Pielgrzymowicach z okazji setnej rocznicy urodzin Karola Miarki. Paweł Paździor nawiązał kontakt z Zofią Kossak-Szczucką; pisarka kilka razy odwiedziła Pielgrzymowice, a echa tych odwiedzin zaowocowały w opowiadaniach „Nieznany kraj”. Pielgrzymowickiego nauczyciela fascynowała działalność Karola Miarki, przez wiele lat gromadził dokumenty i pamiątki, czynił starania o otwarcie muzeum w domu, w którym w latach 1850-1869 mieszkał oraz pracował Miarka. Niestety, większość zbiorów została zniszczona przez działania wojenne. W archiwum rodzinnym zachowała się oryginalna dedykacja napisana przez Z. Kossak-Szczucką: *Szkoła*

*w Pielgrzymowicach jest szkołą wielkich tradycji. Oby żyły nadal w sercach i umyśle uczniów.
Szczęść Boże Nauczycielom, szczęść Boże uczącym się.*

W okresie II wojny światowej P. Paździor był represjonowany, pozbawiony prawa nauczania, wywieziony w okolice Drezna do budowy okopów i umocnień wojskowych; tam został ranny, przeszedł operację w szpitalu. W lipcu 1945 r. powrócił w rodzinne strony, wraz z rodziną – żoną Gertrudą z d. Folek i czworgiem dzieci, zamieszkał w Pawłowicach, gdzie pracował w szkole, prowadził chóry oraz zespoły muzyczne, był organistą i pierwszym kierownikiem biblioteki publicznej w Pawłowicach. Jak w okresie międzywojennym w Pielgrzymowicach, tak również po wojnie w Pawłowicach, P. Paździor był niestrudżonym animatorem życia kulturalnego i społecznego. W 1971 r. obchodził 50. rocznicę pracy pedagogicznej, został też mianowany przez Ministra Obrony Narodowej na stopień podporucznika. Zmarł 23.08.1974 r., spoczywa na cmentarzu parafialnym w Pawłowicach. Odznaczenia: Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi (3.05.1931 r.), Srebrny Krzyż Zasługi (25.11.1938 r.) nadany przez Prezydenta RP I. Mościckiego, Medal Pamiątkowy za wojnę 1918-1921 nadany przez Ministra Spraw Wojskowych w 1928 r., Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości (1929 r.), Śląski Krzyż Powstańczy, Krzyż Kawalerski Orderu Polonia Restituta, liczne medale resortu oświaty.

Dyplom do Krzyża na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi

Dokumenty dostępne w archiwach pozwalają na podanie spisu (niepełnego) powstańców śląskich z Pielgrzymowic:

Jan Białończyk, bracia Bazgierowie: Augustyn, Józef, Karol, Teodor (więzień obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie), Franciszek Brachaczek, Dominik Foltyn, Teofil Foltyn, Joachim Frysz, Henryk Herman, Paweł Herman, Robert Herman, Antoni Herok, Ignacy Holewik, Paweł Holewik, Michał Kania, Antoni Kęsok, Franciszek Kawik, Andrzej Kielkowski, Emil Kielkowski, Ignacy Kielkowski, Jan Kielkowski, Józef Kielkowski, Ludwik Kielkowski, R. Kielkowski, Wojciech Kielkowski, Izydor Klepek, Józef Kłosek, Wincenty Nachły (więzień obozu koncentracyjnego), Antoni Obracaj, Karol Obracaj (ranny w 1921 r. pod Krasową), Paweł Paździor, Augustyn Pękalla, P. Przewoźnik, Paweł Pukowiec, Paweł Stania, Izydor Suchota, Izydor Szuła, Józef Szyndler, Paweł Tłolka.

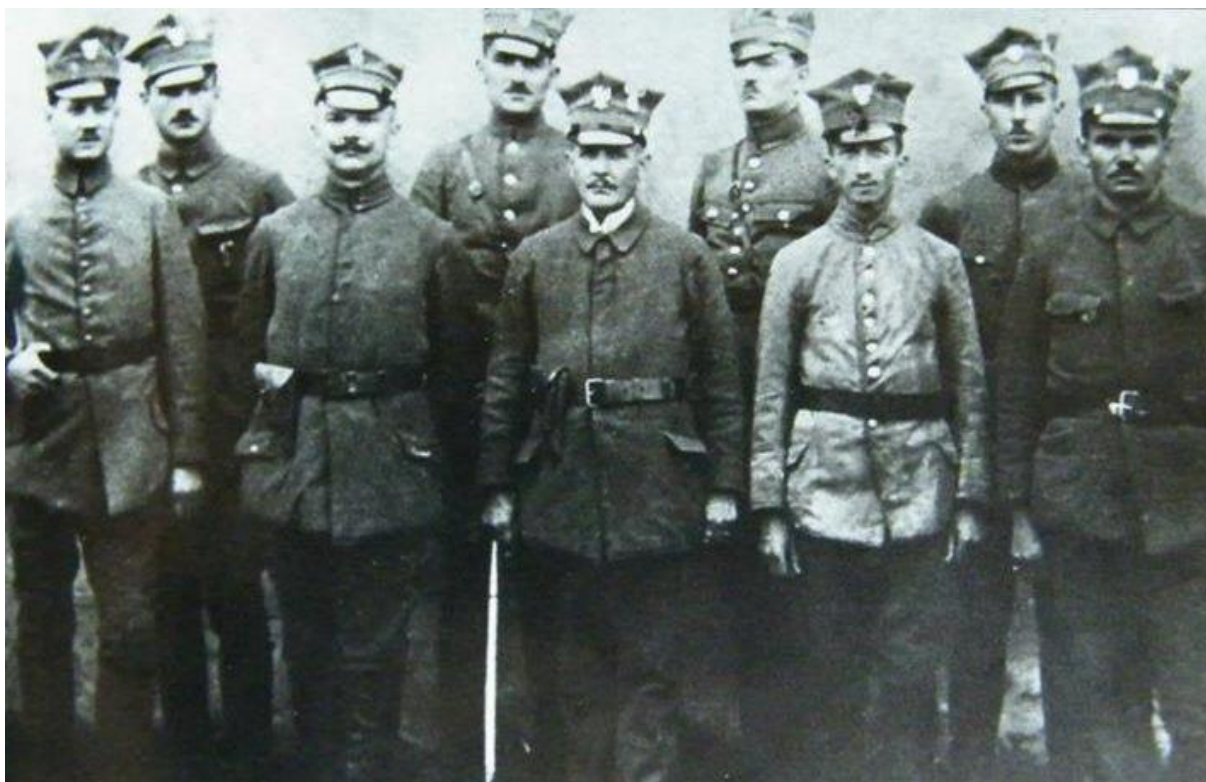
Lata 30. Uroczystość poświęcenia sztandaru powstańców śląskich z Pielgrzymowic

Powstańcy śląscy z Krzyżowic i Warszowic

Naczelna Rada Ludowa w Poznaniu, która kierowała całością spraw politycznych na ziemiach polskich zaboru pruskiego i Śląska, podjęła w styczniu 1919 r. decyzję o utworzeniu na tym terenie tajnej organizacji wojskowej pod nazwą Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska (POW G. ŚL). Jej celem było przyłączenie Górnego Śląska do niepodległego państwa polskiego. W lutym 1919 r. utworzono Główny Komitet Wykonawczy POW z Józefem Grzegorzkiem na czele. Peowiaczy składali przysięgę następującej treści: *„Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, że jako dobry żołnierz będę spełniał wszystkie rozkazy mojej przełożonej władzy powstańczej, ślubuję tajemnicę organizacyjnej dochować i na wezwanie walczyć z bronią w rękę o przyłączenie Górnego Śląska do Polski. Tak mi dopomóż Bóg”*.

Silnym ośrodkiem ruchu peowiackiego były Krzyżowice. Działalność narodową, poza braćmi Kowalczykami, prowadziły rodziny Gorausów, Hermanów, Kamińskich, Zbaniuszków, Piszczków i Fiziów. Bracia: Alojzy (Aleksy), Paweł, Franciszek i Walenty Fiziowie oraz Jan Kolon, Augustyn Masny, Franciszek Małek, Szymon Rajwa i Teodor Zbaniuszek tworzyli komórkę POW w Krzyżowicach.

Alojzy Nikodem (Aleksy) Fizia, ur. 1.06.1888 r. w Krzyżowicach, syn Jana i Ewy; działacz narodowy i patriotyczny, organizator POW w Pszczyńskim, dowódca walk w I powstaniu śląskim – komendant powiatowy, kupiec. Przed I wojną światową był działaczem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Dziedzicach, a później w Pszczynie, należał do współzałożycieli Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” (1907 r.) i Towarzystwa Czytelni Ludowych na powiat pszczyński (1911 r.). Po przyłączeniu Górnego Śląska do Polski został prezesem pszczyńskiego Związku Powstańców Śląskich i Związku Obrony Kresów Zachodnich, był skarbnikiem Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz członkiem Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji. Pracował jako kierownik sklepu „Rolnik” w Pszczynie. Odznaczenia: Krzyż Niepodległości z Mieczami, Krzyż Walecznych, Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi. Zmarł 29.01.1927 r. w Zakopanem, uroczysty pogrzeb odbył się 2.02.1927 r. na cmentarzu Wszystkich Świętych w Pszczynie. Jedną z pszczyńskich ulic nazwano imieniem Aleksandra Fizi.

Członkowie POW na powiat pszczyński. Aleksy Fizia – komendant powiatowy (1. rząd, 3. od lewej)

Paweł Fizia, ur. 19.05.1897 r. w Krzyżowicach, młodszy brat Aleksego, uczestnik trzech powstań śląskich, działacz społeczny, po 1922 roku był naczelnikiem gminy Krzyżowice, a po II wojnie – wieloletnim sołtysem. W okresie okupacji aresztowany w Łaziskach Górnych, gdzie pracował w zakładzie „Elektro”, osadzony w obozie koncentracyjnym Buchenwald 16.10.1939 r., zwolniony 27.01.1942 r. powrócił do Krzyżowic. Razem z żoną Marią z d. Bazgier wychowali 2 synów i 5 córek.

Paweł Fizia, jako powstaniec śląski – inwalida ranny w walkach w rejonie Góry św. Anny brał udział w uroczystościach 29.06.1922 r. przy moście granicznym nad Wisłą w Goczałkowicach. Przez most przeszły na ziemię pszczyńską oddziały gen. Szeptyckiego - w ten sposób dokonał się akt włączenia tutejszych terenów do odrodzonej Rzeczypospolitej; Paweł Fizia rozkuwał symboliczny „łańcuch niewoli”. W Goczałkowicach wzniesiono bramę triumfalną z girlandów zieleni i kwiatów z wizerunkiem Tadeusza Kościuszki i napisem „Niech żyje Polska”. Most graniczny zamknięty był biało-czarnym łańcuchem. Pochód od strony Dziedzic, utworzony przez mieszkańców pobliskich wiosek, delegacje ze Śląska Cieszyńskiego i Małopolski, witany był okrzykami i kwiatami przez ludność pszczyńską. Obecni byli: starosta Lerch, członkowie Rady Ludowej, wojewoda śląski Rymer oraz powstańcy śląscy, poseł Wojciech Korfanty, generał broni Stanisław Szeptycki, dziennikarze. Uroczystość rozpoczęto pieśnią „Nad Odrą czuwa straż”, starosta Lerch w przemówieniu

podkreślił fakt, że wojsko polskie wkracza na ziemię śląską, na której przez 700 lat nie stanęła stopa żołnierza polskiego. Uczennica szkoły ludowej w Dziedzicach, Anna Windisz, wygłosiła wiersz „Powitanie braci Ślązaków”:

*„Witaj nam stara dzielnico piastowa
Od pnia Macierzy niegdyś oderwana.
Dziś gdy nad Polską świeci zorza nowa,
Ty do nas wracasz, ziemio ukochana.*

*Witaj nam ludu, dziedzicu tej ziemi
Górnoślązaku dzielny, w swej wierze wytrwały.
Czynem dowiodłeś, żeś jest polskie plemię
Twój hart i wola złą przemoc złamały.*

*Witaj Ślązaku wolności rycerzu
Mężnieś Ty walczył z gwałtem i przemocą.
Nie zapomniałeś polskiego pacierza:
Za mowę ojców cierpiełeś ochoczo.*

(...)

*Po latach próby stajesz wśród rodziny,
Łączysz się z braćmi spod jednego znaku.
A dzwon Zygmunta z Wawelskiej wyżyny
Brzmi triumfalnie: Witaj nam Ślązaku!”*

Windiszówna wręczyła Pawłowi Fizi bukiet biało-czerwonych róż, powstaniec rozbił karabinem symboliczny łańcuch graniczny wołając: „Pękajcie kajdany niewoli naszej”. Odśpiewano hymn narodowy oraz pieśń „Boże coś Polskę” i wśród entuzjastycznych okrzyków wojsko polskie przekroczyło granicę – pochód udał się do Pszczyny.

Paweł Fizia zmarł w 1972 r., spoczywa w rodzinnych Krzyżowicach. Odznaczenia: Krzyż i Medal Niepodległości, Krzyż Walecznych, Gwiazda Górnośląska, Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Order Polonia Restituta i inne.

29.06.1922 r. Paweł Fizia (z karabinem w ręku) i Anna Windyszówna na moście granicznym w Goczałkowicach.

Zasłużonymi dla sprawy polskiej na Górnym Śląsku działaczami narodowymi i społecznymi byli bracia Kowalczykowie z Krzyżowic.

Jan Jakub Kowalczyk, ur. 25.07.1872 r. w Krzyżowicach jako syn rolnika

i kołodzieja Franciszka i Jadwigi z Gamoniów – Juraszków; ps. Janko Krzyżowski, Teofil Utis; działacz narodowy i polityczny, pisarz, dziennikarz, ekonomista, urzędnik konsularny i senator II RP 1 kadencja (1922-1927) – pracował w komisji gospodarstwa społecznego (sekretarz). Jan Jakub Kowalczyk ukończył gimnazjum w Pszczynie (1894), studiował teologię, prawo i literaturę słowiańską na uniwersytecie we Wrocławiu. W czasie studiów udzielał się w polskich organizacjach. Był członkiem i prezesem Towarzystwa Akademików Górnoszlązaków, działał w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”, należał do Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, a od 1899 r. do Ligi Narodowej. Rozpoczął współpracę z polskimi pismami w Opolu, Poznaniu i Warszawie. Od 1901 r. był współredaktorem czasopisma

„Górnolazak” i bliskim współpracownikiem W. Korfanteo, współtwórcą programu społeczno-ekonomicznego Narodowej Demokracji na Górnym Śląsku. W 1902 r. przejął redakcję „Górnolazaka” i założył mutacje tej gazety: „Straż nad Odrą” w Koźlu oraz „Dzwon Polski” w Lublińcu. W 1906 r. wyemigrował do USA, tam współpracował z polskimi czasopismami: „Dziennik Polski” (Detroit), „Dziennik dla Wszystkich” i „Polak Amerykański” (Bufallo – Nowy Jork). W czasie I wojny światowej był korespondentem prasy narodowodemokratycznej w Kopenhadze, redagował tygodnik „Polak w Danii”, wydał elementarz dla dzieci polskich. W 1917 r. współdziałał w tworzeniu Armii gen. J. Hallera we Francji. W 1919 r. kwestował w USA na rzecz polskiej akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku (zebrał 15 tys. dolarów). Po powrocie do kraju w lipcu 1920 r. objął kierownictwo Wydziału Reemigracyjnego Polskiego Komitetu Plebiscytowego; od sierpnia 1920 r. do czerwca 1921 r. był pierwszym konsulem RP we Wrocławiu. Jan Jakub Kowalczyk organizował wystawę polską w Katowicach (1923), działał w Chrześcijańskim Zjednoczeniu Ludowym, które reprezentował w Naczelnej Radzie Ludowej oraz Tymczasowej Radzie Wojewódzkiej autonomicznego woj. śląskiego. W latach 1922-35 był komisarzem Izby Przemysłowo-Handlowej w Katowicach, a następnie jej konsultantem, od 1934 r. – członkiem zwyczajnym Instytutu Śląskiego w Katowicach. Napisał kilka rozpraw społeczno-ekonomicznych, jest autorem wspomnień „Odrodzenie Górnego Śląska” oraz powieści: „Miłość i czyn”, „Zbójnik opiekun”. Zmarł 22.07.1941 r. w Katowicach. Odznaczony Krzyżem Niepodległości.

Tomasz Kowalczyk, ur. 19.12.1879 r. w Krzyżowicach, młodszy brat Jana Jakuba,

działacz społeczny, gospodarczy i narodowy, publicysta, kupiec. Po ukończeniu szkoły elementarnej odbył praktykę kupiecką i pracował u Kukowskiego w Żorach. Jednocześnie doksztalał się w zakresie księgowości i korespondencji handlowej na zaocznym kursie w Zgorzelcu, a następnie w szkole handlowej we Wrocławiu, gdzie mieszkał z bratem Janem. W latach 90. XIX w. rozpoczął działalność w „Sokole”, poprzez tę organizację propagował ideę Polski niepodległej. W Dzielnicy Śląskiej „Sokoła” przed I wojną światową pełnił funkcję sekretarza i skarbnika; założył kilka gniazd sokolich na Dolnym oraz

Górnym Śląsku. Tomasz Kowalczyk był organizatorem i działaczem Towarzystwa Czytelni Ludowych; od 1910 r. związany z rozwojem polskiego ruchu śpiewaczego na Górnym Śląsku – był m.in. inicjatorem powstania chóru „Ogniwo” w Katowicach. Na początku XX w. został członkiem, a później prezesem polskiej młodzieży kupieckiej w Bytomiu; pełnił funkcję sekretarza i przewodniczącego oddziału Polskiego Towarzystwa Pracowników Handlowych w Katowicach; od kwietnia 1902 r. był kierownikiem działu administracyjnego czasopisma „Górnoślązak”. W czasie I wojny światowej walczył na froncie zachodnim. W latach 1918-1921 brał udział w politycznej i zbrojnej walce o przyłączenia Górnego Śląska do Polski. Był zaprzysiężonym członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska oraz reprezentował Dzielnicę Śląską „Sokoła” w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu. Podczas III powstania śląskiego działał w katowickim oddziale Polskiego Czerwonego Krzyża. Podczas II wojny światowej był dwukrotnie aresztowany i więziony w Katowicach oraz obozie w Oświęcimiu. Dostał nakaz opuszczenia Górnego Śląska – przeniósł się do Wsoli (pow. radomski), a później do Bielska Białej. Po wojnie nadal zajmował się sprawami gospodarczymi i działał w Stowarzyszeniu Kupców Polskich, zasiadał w Miejskiej Radzie Narodowej w Katowicach i Izbie Przemysłowo-Handlowej. Zmarł 2.11.1963 r. w Katowicach. Odznaczenia: Krzyż Niepodległości, Gwiazda Górnośląska, Krzyż Zasługi (srebrny i dwukrotnie złoty), Śląski Krzyż Powstańczy.

Mieszkańcy Krzyżowic w uznaniu zasług braci Kowalczyków ufundowali obelisk, który stanął na skwerze przy kościele parafialnym. Na obelisku widnieje napis: „Skwer Jana i Tomasza Kowalczyków z Krzyżowic. Animatorom życia narodowego na Górnym Śląsku w XIX i XX w. Parafianie 2010 r.”

Dokumenty dostępne w archiwach pozwalają na podanie spisu (niepełnego) powstańców śląskich:

- **z Krzyżowic:** Jan Borgiel, Jan Cipa, Alojzy Dziendziel, Aleksy Fizia, Franciszek Fizia, Paweł Fizia, Walenty Fizia, Jan Frysz, Feliks Goik, Rudolf Goraus, Jan Hajduk, Józef Hanusek, Rudolf Kamiński, Jan Kolon, Jan Jakub Kowalczyk, Tomasz Kowalczyk, Alojzy Klejnot, Alojzy Krzysteczko, Filip Kwiaton, Franciszek Małek, Jan Masłowski, Augustyn Masny, Piotr Michałek, Franciszek Motyka, Teofil Nowak, Jan Rajwa, Szymon Rajwa, Paweł Wilczek, Robert Wilczek, Ludwik Winkler, Teodor Zbaniuszek (zginął 31.03.1940 r. w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie), Franciszek Ziebura.

- **z Warszowic:** Franciszek Borgiel, Paweł Buchwald, Franciszek Chmiel, Franciszek Hanusek, Wilhelm Harazin, Teofil Gogol, Franciszek Ignacy, Alojzy Jucha, Józef Kojzar (ur. 11.12.1876 r. w Warszowicach, znany działacz powstańczy związany z miejscowością Rowień), Wincenty Kremiec, Edward Krentosz, Franciszek Kumor, Alojzy Lasek, Jan Lasek, Paweł Niemczyk, Emil Nowak, Dominik Mencner, Antoni Oleś, Jan Pawełek, Henryk Przybyła, Jan Pawletko, Jerzy Pawletko, Józef Ryś, Zofia Ryś, Paweł Stabik, Ludwik Śleziona, Dominik Tekla, Józef Palarczyk, Franciszek Wawrzyczek, Franciszek Wowra, Jan Wowra, Leon Wowra (zginął 6.03.1945 r. w obozie koncentracyjnym Mauthausen), Jan Zając, Sylwester Zieleźnik (był synem wójta).

W czasie III powstania śląskiego dowódcą 9. kompanii III baonu Pułku Żorskiego był Jan Ryś z Warszowic. 7 maja 1921 r. baon umocnił się na linii Bierawa – Kąty – Stare Koźle. Na froncie pod Bierawą zginęli powstańcy z 9. kompanii, mieszkańcy Warszowic: **Franciszek Wowra i Sylwester Zieleźnik**, ranni zostali: d-ca Józef Ryś i Paweł Niemczyk. Powstańcy z III baonu do 14 maja toczyli ciężkie walki w pobliżu Kątów, gdzie Niemcy chcieli sforsować Odrę i przejść do zajętego przez powstańców Kędzierzyna. Na odcinku Bierawa – Stare Koźle zginął **Franciszek Kumor** – powstaniec z 5. kompanii, mieszkaniec Warszowic.

Nazwiska poległych powstańców śląskich zostały upamiętnione na warszowickim cmentarzu parafialnym, mogiłą opiekują się uczniowie miejscowej szkoły podstawowej.

W 1922 r. gospodarze z Warszowic zorganizowali dobrowolną składkę pieniężną i ufundowali sztandar powstańczy, który uroczyście poświęcił ks. proboszcz Miczek. Opiekunem sztandaru był Paweł Buchwald. Sztandar przechowywano w drewnianym, zabytkowym kościele w Warszowicach; w czasie wojny zaginął i nigdy nie został odnaleziony.

Po roku 1922 w Krzyżowicach działał Związek Powstańców Śląskich. Sztandar Związku poświęcono 9.07.1939 r. Prezesem był wówczas Feliks Goik, sekretarzem – Rudolf Kamiński, a skarbnikiem – Teofil Nowak.

Powstańcy śląscy z Jarząbkowic i Golasowic

Okrągłe rocznice historyczne skłaniają do refleksji i odtworzenia obrazu minionych wydarzeń. W tym roku minie setna rocznica wybuchu I powstania śląskiego. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej ustanowił rok 2019 Rokiem Powstań Śląskich. W trzech powstańczych zrywach Ślązaków w 1919, 1920 i 1921 roku brało udział ponad 150 mieszkańców z terenu obecnej gminy Pawłowice. Wielu z nich zapisało się na kartach historii Śląska.

Karol Hawelka ur. 21.06.1884 r. w Jarząbkowicach w rodzinie Jana i Franciszki

z d. Stuchlik, uczestnik trzech powstań śląskich i działacz społeczny. Wcześniej opuścił rodzinne Jarząbkowice w poszukiwaniu pracy. W wieku 16 lat przybył do Świętochłowic, pracował w hucie „Falva” i KWK „Pokój”, założył rodzinę z żoną Zuzanną (1887-1940), wychował siedmioro dzieci. W czasie I wojny światowej został powołany do armii pruskiej. W grudniu 1918 r. powrócił do Świętochłowic. Na początku 1919 r. wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) i szkolił świętochłowickich peowiaków. W czasie III powstania śląskiego dowodził 1. kompanią I batalionu 4. pułku piechoty Karola Gajdzika. W zachowanych dokumentach i wspomnieniach rysuje się obraz walk powstańczych w maju i czerwcu 1921 r.

na terenie Świętochłowic, Królewskiej Huty (Chorzowa) oraz na południe od Góry św. Anny: „(...) Rozkazy wykonano i po zaopatrzeniu się w broń ruszyli powstańcy do walki, zajmując kolejno Łagiewniki, Piaśniki, Świętochłowice. Przy zajmowaniu Świętochłowic zachowano wszelkie środki ostrożności, gdyż było tu masę bojówek niemieckich. Zanim pierwsze patrole dotarły do Świętochłowic, plutonowy Kubior udał się na hałdy kop. „Matylda”, gdzie oddał salwy na postrach z karabinu maszynowego. W Świętochłowicach wśród Niemców powstał popłoch, toteż bez trudu zostały zajęte. Gdy Karol Hawelka i Waldemar Podstawski udali się na komisariat policji, policjanci bez oporu oddali broń. Następnie Hawelka opanował urząd pocztowy, oświadczając naczelnikowi Willekowi, że chodzi wyłącznie o kontrolę

nad przesyłkami i telegramami. Po spisaniu odpowiedniego protokołu Hawelka opanował hutę „Falva” i powierzył dowództwo na jej terenie Janowi Józefowi, zastępstwo – Franciszkowi Hojce (...). Po pełnym obsadzeniu Świętochłowic kompania zajęła kwatery w szkole przy ul. Sienkiewicza (...). Z powodu napadów i prowokacji bojówek niemieckich w Królewskiej Hucie dowództwo 4. pułku Gajdzika zdecydowało zdobyć miasto. Kompania świętochłowska pod dowództwem Hawelki uderzyła na Królewską Hutę od strony Nowych Hajduk, zabierając do niewoli 22 Niemców (...). Wieczorem 3. czerwca kompania Karola Hawelki wymaszerowała z pozycji pod Januszkowicami do rezerwy do Kędzierzyna. W dniu 4. czerwca rano, nastąpił atak niemiecki i przerwanie frontu polskiego. W nocy zaalarmowano kompanię; wyruszyła ona o godz. 4 rano przez las w kierunku na Raszowy i Cieszowy. U wylotu lasu kompania spotyka oddziały niemieckie, atakuje i zmusza do opuszczenia Raszowów (...). Akcja kompanii popsła cały plan ofensywy niemieckiej i wstrzymała niemiecki zwycięski pochód na pół dnia. Nie mając jednak łączności i dalszych rozkazów, kompania zostaje odcięta i po zażartej walce większość niej z dowódcą Hawelką dostaje się do niewoli.”

Oto relacja dowódcy 1. kompanii 4. Pułku Piechoty im. Czwartaków, sierż. sztab. Karola Hawelki, odnosząca się do walk w rejonie na południe od Góry św. Anny w dniu 4.06.1921 r.: „(...) Dostałem rozkaz od podporucznika Millera odmaszerowania przez las kuźnicki i pola w kierunku Cisowej, celem umocnienia pozycji powstańczej, której jak się okazało później już nie było (...). Około jednego kilometra przed Cisową natknęliśmy się na niemiecki patrol w sile 16 żołnierzy, otworzył na nas ogień, zginął ppor. Miller. Odpowiedzieliśmy ogniem naszych karabinów. Patrol uciekł pozostawiając na polu 5 zabitych. Następnie zaatakowaliśmy niemiecki oddział artylerii przejeżdżający szosą przez Cisową, wycofał się w popłochu, ale wnet Niemcy zorganizowali przeciwnatarcie i zmusili nas do cofania się. Gajdzik przysłał mi mylny rozkaz, trzymać pozycję do wzmocnienia, ale dał do pomocy tylko 31 powstańców bez karabinów. W południe zorientowałem się, że jesteśmy okrążeni. Udałem się w las na Pogorzelec. Tam dostaliśmy się do niewoli.” Karol Hawelka został osadzony w obozie w Chociebużu (Cottbus). Po powrocie do Świętochłowic pracował na kolei, zamieszkał na kolonii Grażyńskiego. W 1926 r. w wyborach komunalnych został ławnikiem we władzach gminnych powiatu świętochłowickiego, w latach 30. zasiadał w radzie gminy. We wrześniu 1939 r. brał udział w obronie Świętochłowic, został aresztowany przez władze niemieckie. W czasie okupacji był działaczem konspiracyjnym, do struktur ZWZ/AK na terenie Świętochłowic należał także jego syn, Albin (1925-2001).

Karol Hawelka odznaczony został Krzyżem Walecznych, Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i Krzyżem Niepodległości. Zmarł 11 sierpnia 1958 r. w Świętochłowicach.

Paweł Barchański ur. 7.04.1895 r. w Jarząbkowicach w rodzinie Andrzeja i Anny.

W czasie I wojny światowej został powołany do armii pruskiej, walczył na froncie zachodnim i tam dostał się do niewoli angielskiej. Wstąpił do Armii Polskiej gen. Józefa Hallera tworzonej we Francji, był słuchaczem szkoły oficerskiej. Po powrocie w rodzinne strony został organizatorem i uczestnikiem III powstania śląskiego – dowodził 3 kompanią III batalionu w Pułku Żorskim; kompanię tworzyli członkowie Obrony Plebiscytu z Pawłowic, Golasowic, Pielgrzymowic i Jarząbkowic. Brał udział w walkach w rejonie Góry św. Anny. Po powstaniu pracował w Urzędzie Celnym w Knurowie, nieco później trudnił się handlem – był przewoźnikiem ziemiopłodów.

W 1930 r. ożenił się z jarząbkowianką, Marią Buchta; przeprowadzili się do Golasowic i wychowywali córkę Parysadę i syna Brunona. We wrześniu 1939 r. Barchańscy ze względu na powstańczą przeszłość Pawła, szukali schronienia na Kresach – dotarli za Lwów – do Halicza. Gdy wrócili do Golasowic, zastali dom ograbiony. Paweł był poszukiwany przez władze okupacyjne, 33 miesiące ukrywał się m.in. w Zbytkowie w rodzinie brata – przyjął jego tożsamość. Po aresztowaniu został skierowany do pracy w wadowickim kamieniołomie; po roku dzięki znajomości języka angielskiego i niemieckiego, został tłumaczem. Pod koniec wojny został zwolniony i powrócił do Golasowic. W kwietniu 1945 r. organizował jednostkę milicji i był komendantem posterunku w Golasowicach, a później w Pawłowicach. W okresie 12.07 – 12.11.1946 osadzony został w areszcie prewencyjnym i posądzony przez ówczesną władzę o współpracę z grupami partyzanckimi. Zrezygnował z pracy w milicji, podjął pracę na terenie Czechosłowacji. Należał do Związku Powstańców Śląskich, odznaczony Orderem Polonia Restituta, Śląskim Krzyżem Powstańczym, Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Paweł Barchański zmarł w szpitalu w Cieszynie w 1962 r., spoczywa na golasowickim cmentarzu.

Dokumenty dostępne w archiwach pozwalają na podanie spisu (niepełnego) powstańców śląskich:

- **z Jarząbkowic:** Augustyn Balas, Paweł Barchański, Karol Hawełka, Paweł Hawełka, Grzegorz Wójtowicz, Franciszek Zaremba;
- **z Golasowic:** Karol Doleżyk, Paweł Kufieta, Alojzy Kuśka, Marcin Lojza, Józef Marosz, Dominik Ogierman, Ludwik Pudelko, Antoni Rajwa, Józef Szafarczyk, Jan Tekla, Paweł Tekla, Jan Wieczorek, Jan Wojtyła.

Spis poległych powstańców z terenu gminy Pawłowice

1. Franciszek Kumor, ur. 30.10.1899 r. w Warszowicach, poległ 21.05.1921 r., pochówek cmentarz katolicki Warszowice dn. 25.05.1921 r.
2. Paweł Michalik, zginął pod Krasową w 1921 r.
3. Paweł Romański, ur. 25.06.1903 r. poległ 20.05.1921 r., pochówek cmentarz katolicki w Krzyżowicach
4. Franciszek Wowra, ur. w Warszowicach, pochówek cmentarz katolicki Warszowice
5. Sylwester Zieleźnik, ur. 26.11.1902 r. w Warszowicach, poległ 21.05.1921 r., pochówek cmentarz katolicki Warszowice dn. 25.05.1921 r.
6. Ryszard Hertel, narodowość niemiecka, poległ 25.08.1919 r., pochówek 30.08.1919 r. cmentarz ewangelicki w Warszowicach
7. Karol Szlotermüller, narodowość niemiecka, poległ 25.08.1919 r., pochówek 30.08.1919 r. cmentarz ewangelicki w Warszowicach

Mogiła powstańców śląskich,
cmentarz Warszowice
(fot. z 1975 r.)

Mogiła powstańców śląskich,
cmentarz Warszowice marzec 2019
(fot. F. Łakota)

Wykaz źródeł i literatury:

Archiwa Powstań Śląskich (1919-1921) Instytut J. Piłsudskiego w Nowym Jorku

Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Pszczynie

www.straty.pl

ksiegicmantarne.muzeumkatynskie.pl

Kroniki szkoły podstawowej w Warszowicach

E. Brzozowski: *Świętochłowice w okresie powstań śląskich*

J. Delowicz: *Żołnierze III Powstania Śląskiego*

J. Grzegorzek: *Pierwsze powstanie śląskie 1919 roku w zarysie*

J. Klistala: *Martyrologium mieszkańców ziemi rybnickiej, Wodzisławia Śl., Żor, Raciborza w latach 1939-1945*

Ks. J. Grzegorzek: *Krzyżowice na tle historii ziemi pszczyńskiej*

J. Mrożkiewicz: *Zapomniany życiorys śląskiego powstańca. Mikołaj Witczak jr. Wspomnienia, - Przyczynki*

Z. Orlik: *Gmina Pawłowice – szkice z dziejów*

J. Polak: *Pszczyna 1922. Powrót Pszczyny do Polski*

Słownik biograficzny Ziemi Pszczyńskiej

K. Szelong: *Uchodźcy górnośląscy w roku 1919 na Śląsku Cieszyńskim*

A. Trojnar: *Rola księży Brandysów w kształtowaniu historii ziemi śląskiej*
Młody Krajoznawca Śląski, 1938, nr 4-5

Wywiad z Bronisławą Fizia – córką Pawła Fizi z Krzyżowic

Wywiad z Iwoną Rajwa – wnuczką Jana Wojtyły

Fotografie:

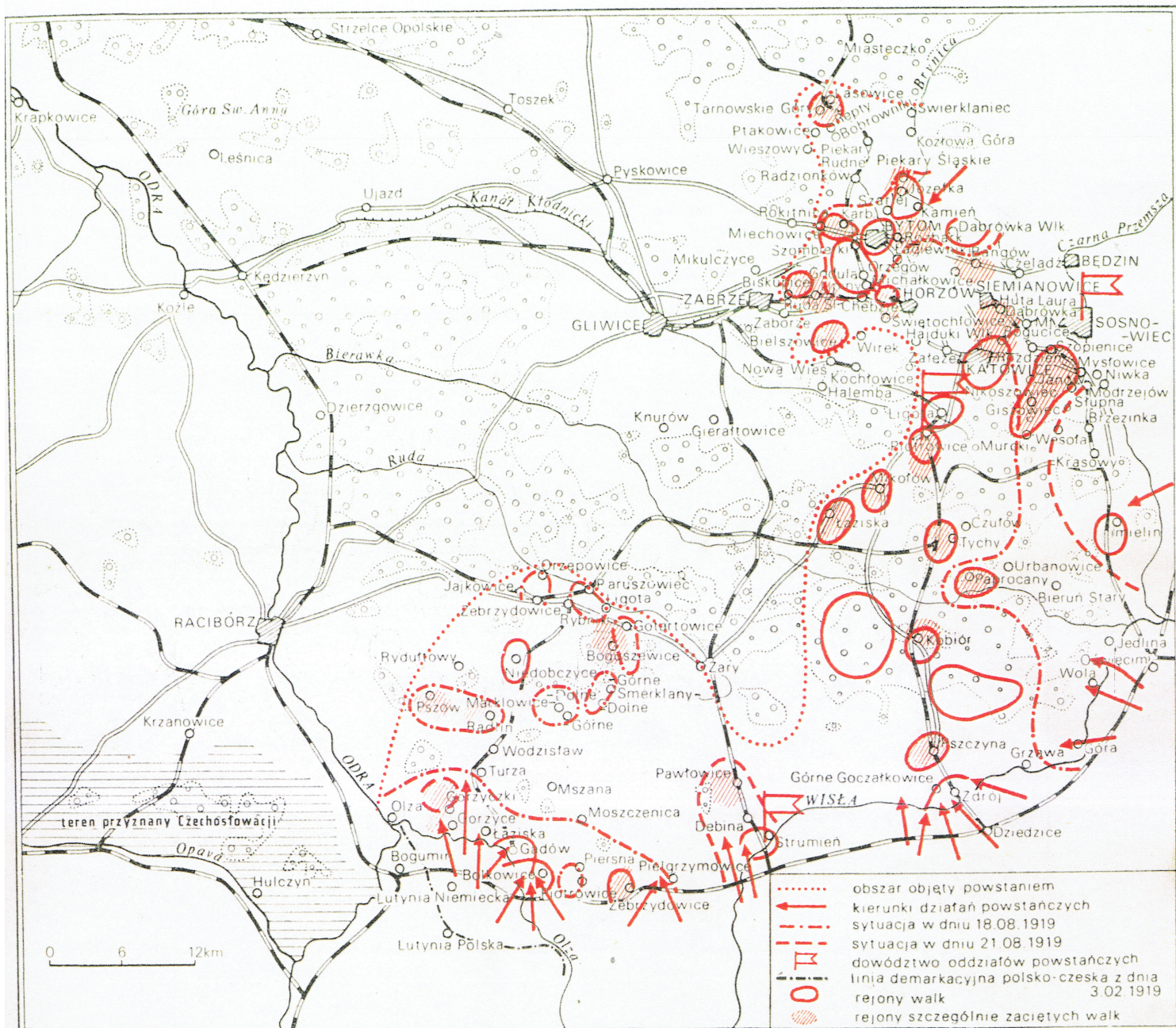
zbiory GBP w Pawłowicach

zbiory NAC

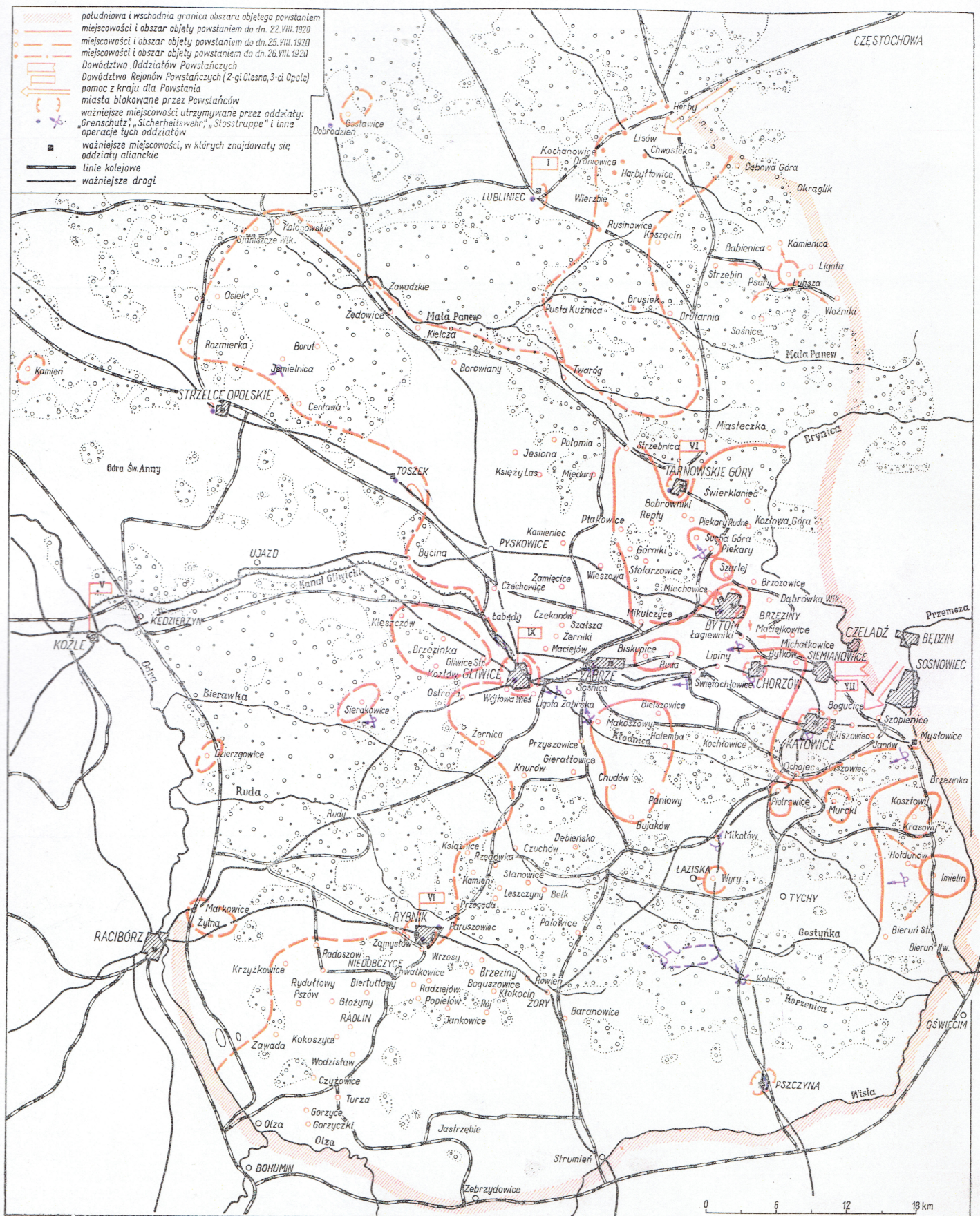
zbiory ŚBC

ze zbiorów prywatnych p. Adama Brandysa, p. Anieli Niezgoda z d. Brandys, rodziny Cieśla-Delijewski, rodziny Paździor – Staniek

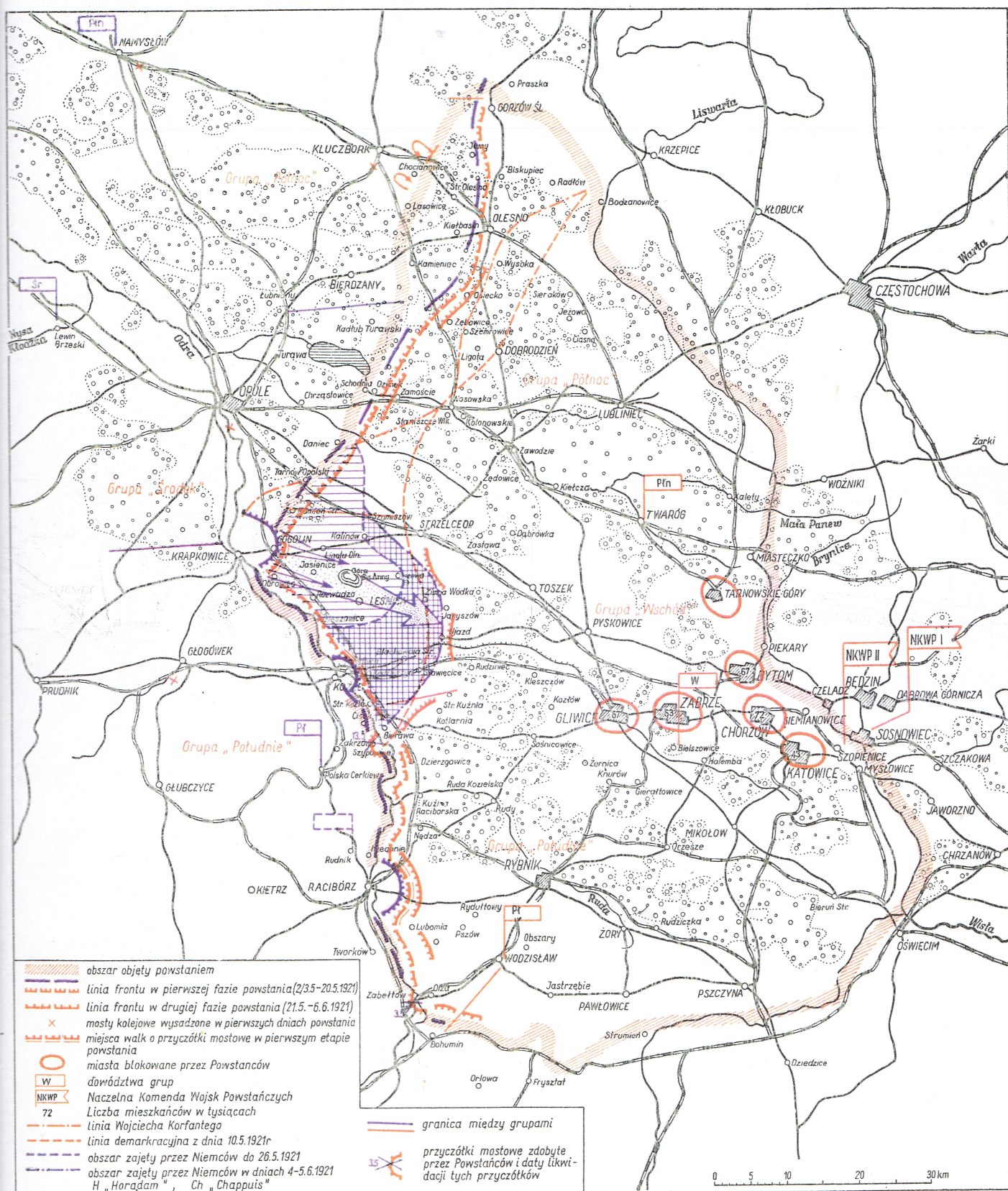
Mapki: *Powstania Śląskie 1919, 1920, 1921*

Pierwsze powstanie śląskie 16/17 — 24.VIII.1919 r.

Dругие powstanie śląskie 19/20 — 25.VIII.1920 r.

Trzecie powstanie śląskie 2/3. V. — 5.VIII.1921 r.